

MOL-MULKNI HIMOYA QILISH VA USHLAB TURISHDA KUCH ISHLATISH

Eshov Namoz Sanoqulovich

O'zbekiston Respublikasi IIV

1-sonli Toshkent akademik litseyi

Huquqiy va ijtimoiy-gumanitar fanlar

kafedrasi Bosh o'qituvchisi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada fuqarolik huquqida muhim institutlardan biri bo'lgan mol-mulkni ushlab turish (retention) mexanizmi hamda uni amalga oshirish jarayonida kuch ishlatishning huquqiy asoslari tahlil qilinadi. Mol-mulkni ushlab turish kreditorning qarzdor tomonidan bajarilmagan majburiyatni ta'minlash maqsadida uning mulkini qonuniy asosda vaqtincha o'zida saqlab turish huquqi sifatida ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda ushbu institutning huquqiy tabiati, qo'llash shartlari va chegaralari yoritiladi. Shuningdek, amaliyotda yuzaga kelayotgan nizolar, xususan, kuch ishlatishning qonuniy va noqonuniy shakllari, o'z-o'zini himoya qilish institutining roli ham tahlil qilinadi. Maqolada kreditor va qarzdor o'rtasidagi munosabatlarda huquqiy muvozanatni ta'minlash, huquqni muhofaza qiluvchi organlar amaliyotidagi muammolar ham ko'rib chiqilgan. Yakunda ushbu institutni takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: mol-mulkni ushlab turish, retention instituti, fuqarolik huquqi, kreditor, qarzdor, majburiyat, o'z-o'zini himoya qilish, kuch ishlatish, huquqiy javobgarlik, shartnomaviy munosabatlar.

Mol-mulkni himoya qilish va ushlab turishda kuch ishlatish masalasi fuqarolik huquqi tizimida alohida ahamiyatga ega bo'lgan institutlardan biridir. Bozor iqtisodiyoti sharoitida shartnomaviy munosabatlar kengayib borar ekan, taraflar o'rtasidagi ishonchni ta'minlash, majburiyatlarning o'z vaqtida bajarilishini kafolatlash hamda mulkiy huquqlarni samarali himoya qilish dolzarb vazifaga aylanadi. Ayniqsa, kreditor va qarzdor o'rtasidagi munosabatlarda majburiyatlarning bajarilmasligi holatlari uchraganda, kreditor manfaatlarini himoya qiluvchi huquqiy mexanizmlar muhim o'rin tutadi. Shunday mexanizmlardan biri sifatida mol-mulkni ushlab turish (retention) instituti e'tirof etiladi.

Mol-mulkni ushlab turish instituti fuqarolik huquqida kreditorning qarzdor tomonidan bajarilmagan yoki kechiktirilgan majburiyatni ta'minlash maqsadida, uning mulkini qonuniy asosda o'zida vaqtincha saqlab turish huquqini anglatadi. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 290-moddasiga muvofiq, kreditor qarzdor yoki uning vakili tomonidan topshirilishi lozim bo'lgan ashyoni, agar qarzdor ushbu ashyo

bilan bog'liq to'lovlarni amalga oshirmagan bo'lsa yoki majburiyatni bajarmagan bo'lsa, ushbu majburiyat bajarilgunga qadar ushlab turishga haqli hisoblanadi. Mazkur norma fuqarolik muomalasida majburiyatlarning ijrosini ta'minlash, shartnomaviy intizomni mustahkamlash va iqtisodiy barqarorlikni saqlashga xizmat qiladi.

Ushlab turish institutining huquqiy tabiati murakkab bo'lib, u bir necha muhim elementlarni o'z ichiga oladi. Birinchidan, ushbu huquq qonun asosida vujudga keladi va uni amalga oshirish uchun alohida shartnoma tuzish talab etilmaydi. Ya'ni, kreditor va qarzdor o'rtasidagi asosiy majburiyat mavjud bo'lsa va u buzilgan bo'lsa, kreditor avtomatik tarzda ushbu huquqdan foydalanishi mumkin. Ikkinchidan, ushbu institut faqat kreditorning qonuniy egaligida bo'lgan ko'char ashyolarga nisbatan tatbiq etiladi. Uchinchidan, uning asosiy maqsadi qarzdorni majburiyatni bajarishga undash va zarur hollarda mulkni realizatsiya qilish orqali kreditor talablarini qondirishdan iboratdir.

Mol-mulkni ushlab turish institutining yana bir muhim jihati uning rag'batlantiruvchi xususiyatga ega ekanligidir. Bu institut qarzdorni majburiyatni kechiktirmasdan bajarishga undaydi, chunki u o'z mulkidan vaqtincha mahrum bo'lib qoladi. Shu sababli retention instituti nafaqat huquqiy, balki iqtisodiy vosita sifatida ham xizmat qiladi.

Biroq amaliyotda ushbu institutni qo'llash jarayonida turli huquqiy va amaliy muammolar yuzaga keladi. Ayniqsa, mulkni ushlab turish jarayonida kuch ishlatish masalasi eng murakkab va bahsli jihatlardan biri hisoblanadi. Chunki bu yerda fuqarolik huquqi, ma'muriy huquq va hatto jinoyat huquqi o'rtasidagi chegaralar bir-biriga yaqinlashadi.

Fuqarolik huquqida o'z-o'zini himoya qilish instituti mavjud bo'lib, u Fuqarolik kodeksining 11-moddasida mustahkamlab qo'yilgan. Ushbu norma shaxsga o'z huquqlarini buzilishdan himoya qilish uchun zarur choralarni mustaqil ravishda qo'llash imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, kreditor o'z qo'lida qonuniy asosda turgan mulkni qarzdor tomonidan noqonuniy olib qo'yilishidan himoya qilish huquqiga ega. Bu holatda u passiv kuch ishlatish choralaridan foydalanishi mumkin. Masalan, mulkni bermaslik, uni yashirish, eshikni qulflash yoki hududga kirishni cheklash kabi harakatlar qonuniy hisoblanadi.

Shu bilan birga, kuch ishlatishning chegarasi qat'iy belgilangan bo'lib, u mutanosiblik prinsipi asosida baholanadi. Agar kreditor o'z huquqini himoya qilish jarayonida qarzdorga nisbatan zo'ravonlik ishlatasa, uni jismonan shikastlasa yoki tahdid qilsa, bu harakatlar fuqarolik huquqi doirasidan chiqib ketadi va tegishli ma'muriy yoki jinoiy javobgarlikka sabab bo'ladi. Demak, retention instituti doirasida kuch ishlatish faqat himoya xarakterida bo'lishi mumkin [3].

Bundan tashqari, amaliyotda yana bir muhim muammo mavjud bo'lib, u o'zboshimchalik bilan bog'liqdir. Ba'zi hollarda kreditorlar mulkni qonuniy asos bo'lmagan holda o'zlashtirib olishga yoki uni majburan qaytarib olishga urinadi.

Bunday harakatlar retention instituti doirasiga kirmaydi va huquqbuzarlik sifatida baholanadi. Ayniqsa, mulk allaqachon qarzdorga qaytarilgan bo'lsa, uni keyinchalik kuch bilan olib qo'yish talonchilik yoki o'g'rilik sifatida kvalifikatsiya qilinishi mumkin. Mol-mulkni ushlab turish institutining amaliy qo'llanilishida bir qator tizimli muammolar mavjud. Birinchidan, huquqni muhofaza qiluvchi organlar fuqarolik-huquqiy munosabatlarni har doim ham to'g'ri talqin qila olmaydi, natijada qonuniy retention holatlari ba'zan jinoyat sifatida baholanib, kreditor huquqlari cheklanadi va fuqarolik muomalasida ishonchsizlik yuzaga keladi. Ikkinchidan, ushlab turilgan mulkni saqlash masalasi yetarli darajada tartibga solinmagan bo'lib, kreditorning uni saqlash, foydalanish yoki saqlamaslik bo'yicha aniq majburiyatlari belgilanmagani sababli mulkning eskirishi yoki shikastlanishi holatlari uchraydi va bu qarzdor manfaatlariga zarar yetkazishi mumkin. Uchinchidan, sud amaliyotida yagona yondashuv mavjud emas, ayrim sudlar ushbu institutni to'g'ri qo'llasa, boshqalari esa noto'g'ri talqin qiladi, bu esa huquqiy noaniqlikni kuchaytirib, turli xil qarorlar chiqishiga olib keladi.

Ushbu muammolarni bartaraf etish masalasi fuqarolik huquqi tizimini takomillashtirishning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Mol-mulkni ushlab turish (retention) instituti fuqarolik huquqida kreditor manfaatlarini himoya qiluvchi samarali vosita bo'lsa-da, uning qo'llanilishida bir qator noaniqliklar va huquqiy kolliziyalar mavjud. Birinchi va eng muhim yo'nalishlardan biri sifatida Oliy sud Plenumi tomonidan retention institutiga oid maxsus tushuntirish qarorining qabul qilinishi zarur hisoblanadi. Mazkur qaror ushbu institutning huquqiy tabiatini, uni qo'llash shartlarini hamda jinoyat huquqi bilan kesishadigan chegaralarini aniq va bir xil talqinda belgilab berishi lozim. Amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, ayrim hollarda fuqarolik-huquqiy munosabatlar jinoyat huquqi doirasida noto'g'ri kvalifikatsiya qilinmoqda yoki aksincha, jinoyat tarkibi mavjud bo'lgan holatlar fuqarolik nizosi sifatida ko'rib chiqilmoqda. Bu esa huquqiy aniqlikning pasayishiga, sud qarorlarida nomutanosiblikka hamda fuqarolarning sud tizimiga bo'lgan ishonchining kamayishiga olib keladi.

Shu nuqtai nazardan, Oliy sud Plenumining tushuntirishi nafaqat nazariy ahamiyatga ega bo'ladi, balki amaliyot uchun ham yagona yo'riqnoma vazifasini bajaradi. Unda quyidagi masalalar aniq yoritilishi lozim: retention institutining qo'llanilish asoslari; kreditorning huquqlari va majburiyatlari; qarzdorning huquqiy himoyasi; kuch ishlatishning ruxsat etilgan va taqiqlangan shakllari; shuningdek, ushbu institutni jinoyat huquqidagi o'zboshimchalik, talonchilik yoki mulkka tajovuz qilish kabi tarkiblardan farqlash mezonlari. Bunday yondashuv sud va huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatida yagona huquqiy standartni shakllantiradi.

Bundan tashqari, kodeksda “passiv himoya”, “faol kuch ishlatish” va “texnik himoya vositalari” kabi tushunchalarning aniq huquqiy ta’riflari berilishi zarur. Bu kreditorlar va qarzdorlar o’rtasidagi nizolarni sezilarli darajada kamaytiradi hamda huquqni qo’llash jarayonini aniq va tushunarli qiladi. Natijada, fuqarolik muomalasida huquqiy barqarorlik va oldindan bashorat qilish imkoniyati oshadi.

Uchinchi yo’nalish sifatida zamonaviy texnologiyalarni huquqiy muomalaga keng joriy etish masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar iqtisodiy munosabatlarning ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Shu sababli mol-mulkni himoya qilish va ushlab turish jarayonida an’anaviy jismoniy usullardan voz kechib, texnologik yechimlarga o’tish zarur. Retention institutining huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish nafaqat kreditor va qarzdor o’rtasidagi munosabatlarni tartibga soladi, balki fuqarolik muomalasida huquqiy barqarorlikni ta’minlaydi. Eng muhimi, bu yondashuv iqtisodiy munosabatlarda ishonchlilikni oshiradi, nizolarni kamaytiradi va huquqiy tizimning zamonaviy talablariga moslashuvini ta’minlaydi [4].

Xulosa qilib aytganda, mol-mulkni ushlab turish instituti fuqarolik huquqida majburiyatlarni ta’minlashning muhim va samarali vositasi hisoblanadi. U kreditor manfaatlarini himoya qilish, shartnomaviy intizomni mustahkamlash va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda katta rol o’ynaydi. Biroq ushbu institutni qo’llashda kuch ishlatish faqat mutanosib, passiv va himoya xarakterida bo’lishi lozim. Zo’ravonlik, o’zboshimchalik yoki qonuniy chegaradan chiqish esa huquqiy javobgarlikka olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rustambayev M.X. Fuqarolik va jinoyat huquqi kursi. – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2025. – 620 b.
2. Azimov B.B. Shartnomaviy majburiyatlar va ularni ta’minlash usullari. – Toshkent: Ilm ziyo, 2023. – 295 b.
3. Saidov Sh.Sh. Fuqarolik huquqida mulkiy munosabatlar. – Toshkent: Adolat, 2022. – 368 b.
4. Mirzaev D.D. Majburiyat huquqi va uning zamonaviy rivojlanish tendensiyalari. – Toshkent: Yuridik adabiyotlar, 2023. – 330 b.